

En skola som svarar mot ändamålets och tidens fordringar

Diskussionen av en utbildningsreform i Gävle 1833-1843

Bidrag till pedagogikhistoriska konferensen 28-29 september 2006
Lärarhögskolan i Stockholm

Ingrid Nordqvist

Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen/
Högskolan i Gävle, Institutionen för Pedagogik, didaktik och psykologi

I augusti 2005 publicerade Skolverket en klickbar grafisk karta över det svenska utbildningssystemet på sin hemsida.¹ Den informationsansvarige menar att ”detta är första gången som de olika delarna i det svenska utbildningssystemet presenteras på ett så lättöverskådligt sätt”.² I kartan visas med pilar hur de olika delarna är förbundna med varandra och kartan ska ge en ”förståelse för hur det svenska utbildningssystemet hänger samman”.³

Att utbildningssystemet ska hänga samman tar vi idag för givet. Att delarna är relaterade till varandra är just det som gör att vi kan kalla det ett utbildningssystem. Esbjörn Larsson redogör i sin artikel ”Det svenska utbildningssystemets födelse”⁴ för några olika forskares definitioner av utbildningssystem. Margaret Archer menar att det är ”en inom en nation differentierad samling institutioner för formell utbildning, som åtminstone delvis är statligt kontrollerade och vars delar är relaterade till varandra.”⁵ Även utbildningshistorikern Detlef K. Müller lägger i begreppet utbildningssystem att det ”innefattar klart avgränsade institutioner i relation till varandra.”⁶ I den meningen fanns inget utbildningssystem vid 1800-talets början. Gustaf Abraham Silverstolpe sammanfattar 1813 sakernas tillstånd i sin inventering av läroanstalter så här: ”Sverige äger en myckenhet Uppfostringsanstalter, men numera utan inbördes sammanhang.”⁷ Hur det kunde yttra sig på det lokala planet i en stad visar en grafisk framställning av skolorna i

¹ <http://skolnet.skolverket.se/polopoly/utbsys/> Se bilaga 1.

² <http://www.skolverket.se/sb/d/805/a/3537>

³ Ibid.

⁴ Esbjörn Larsson, ”Det svenska utbildningssystemets födelse. Olika perspektiv på den svenska läroverksutbildningens utveckling under 1800-talet”, i *Forskningsfronten flyttas fram*, (red. Larson, Hans Albin) HLF förlag, Bromma 2003.

⁵ Archer refererad i Larsson, s. 52.

⁶ Müller refererad i Larsson, s. 52.

⁷ Gustaf Abraham Silverstolpe, *Försök till en framställning af allmänna läro-verkets närvarande tillstånd i Sverige, af Gustaf Abraham Silverstolpe ... jemte utlåtanden deröfver af Carl Ulric Broocman ... Johan Åström ... och Carl von Rosenstein ... samt rektor Silverstolpes : derå gifna förklaringar: till hans kongl. höghet kron-prinsen i underdånighet aflemnade, samt på dess befallning och bekostnad utgifne af kongl. uppfostrings-comitén*. Stockholm 1813, s. 68.

Gävle.⁸ Olika skolor inrättades för olika sociala gruppers barn, ofta med pojkar för sig och flickor för sig. En gemensam bottenskola saknades, vilket egentligen inte skulle komma att bli en realitet förrän med grundskolereformen.

Lindensjö och Lundgren menar att "[u]tbildningens och skolans historia kan förstås som en ständig kamp mellan olika uppfattningar om vad kunskap är, vad som är värt att veta och vad olika grupper och individer kan lära sig."⁹ Denna kamp utspelar sig i ett sammanhang där statens krav, samhällets utveckling och arbetslivets behov ständigt är närvarande. Det kan förefalla frestande att förklara det ena med det andra, dvs. att förklara skolans förändring med samhällets utveckling. Lindensjö och Lundgren framhåller dock att förhållandena inte kan "beskrivas som enkla kedjor av orsak och verkan" men att de emellertid "är intimt och ofrånkomligt sammanvävda".¹⁰ Archer för fram en liknande tanke när hon säger att:

Educational systems, rarities before the eighteenth century, emerged within complex social structures and cultures and this context conditioned the conception and conduct of action of those seeking educational development.¹¹

Forskning om de "conceptions and conduct of action" som Archer talar om har ofta skett med fokus på det nationella planet, och forskning om 1800-talets skola och utbildning är inget undantag. Stor vikt har t.ex. lagts vid statens agerande. Olof Wennås studerar i sin avhandling *Striden om latinväldet*¹² den statliga skolpolitiken i läroverksfrågan samt hur olika intressegrupper agerade. Frågan studeras ur ett nationellt, centralt perspektiv med särskilt intresse för hur frågan behandlades i riksdagen. Striden om läroverkets utformning pågick med olika intensitetsgrad under större delen av 1800-talet och var, enligt Wennås, dels en kamp mellan idéer som nyhumanism och utilitarism, mellan idén om bildning för ett fåtal eller bildning för ett flertal, dels en strid mellan olika sociala grupper med ämbetsmannaaristokratin på den ena sidan och medelklassen och näringsidkarna på den andra. Wennås menar att de sistnämnda grupperna genom att angripa latinets ställning också gick till angrepp mot hela "ämbetsmannaväldet och privilegiesamhället,"¹³ med andra ord utmanade det etablerade.

Lars Niléhn lyfter i sin avhandling *Nyhumanism och medborgarfostran*¹⁴ fram idéerna bakom de olika positionerna i striden. Han menar att debatten om läroverken många gånger kan vara svårtolkad. Ett exempel är att motståndarna faktiskt möts i synen på formalbildningens betydelse då både reformivrare och konservativa ansåg att utveckling av elevernas själsförmögenheter var en viktig och nödvändig uppgift för skolan. För reformvännerna var detta dock inte tillräckligt utan formalbildningen var endast ett medel att nå andra mål såsom nytta för samhället. En annan nyansering Niléhn vill göra gäller den

⁸ Se bilaga 2a och 2b. "Kartan" är upprättad av Ture Karlström (årtal okänt) och finns vid Stadsarkivet i Gävle.

⁹ Bo Lindensjö & Ulf P. Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*, HLS Förlag, Stockholm 2000, s. 16.

¹⁰ *Ibid.*, s. 23.

¹¹ Margaret S Archer, *Social Origins of Educational Systems*, Sage, London 1984, s. 3.

¹² Olof Wennås, *Striden om latinväldet: idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*, Almqvist & Wicksell, Stockholm 1966.

¹³ *Ibid.*, s. 374.

¹⁴ Lars Niléhn, *Nyhumanism och medborgarfostran: åsikter om läroverkets målsättning 1820-1880*, Gleerup, Lund 1975.

vanligt förekommande tolkningen att striden stod mellan kyrkan (präster) och medelklassen. Eftersom många präster också hade varit lärare¹⁵ och domkapitlet som styrde läroverken bestod av gymnasielektorer så menar Niléhn att det är lika rimligt att säga att striden stod mellan skolan och medelklassen.¹⁶

Birgit Rodhe har i ett forskningsprojekt på 1980-talet studerat offentlig skola och fristående undervisning. Det är en komparativ undersökning där växelspelet mellan den offentliga skolan och skolor utan staten som huvudman från 1800-talets början och framåt studeras i Sverige, Danmark och England.¹⁷ Rodhe menar att det är

uppenbart att en realistisk bild av växelspelet mellan offentliga och fristående, på enskilda initiativ grundade undervisningsformer endast kan erhållas genom lokalt/regionalt dokumenterade studier, grundade på en kombination av föreliggande tryckt material och otryckt källmaterial.¹⁸

Därmed har jag närmast mig mitt område, nämligen hur striden om utbildningens och skolväsendes utformning kunde ta sig uttryck i ett lokalt sammanhang utifrån de sociala och kulturella förutsättningar som där rådde.

Jag ämnar här visa fram och diskutera de argument som anfördes för den reform av undervisningsväsendet som borgerskapet i Gävle på 1830-talet ville genomföra genom att samla de i staden befintliga skolorna utom lärdomsskolan till ett enhetligt undervisningsverk för borgerlig bildning.

Argument för en utbildningsreform

Gävle var vid 1800-talets ingång en betydande handels- och sjöfartsstad och landets femte stad med c:a 5000 invånare.¹⁹ På 1830-talet hade befolkningen ökat till c:a 8000. Varvsrörelsen och handeln blomstrade. Stadens grosshandlare var ofta också redare och skeppen som gled av stapelbäddarna togs genast i bruk. Borgerskapet engagerade sig även i stadens verksamhet och utveckling på många plan, bl.a. när det gällde skolor. Stefan Lundblad beskriver handelsmännen i Gävle som ”en ekonomisk och politisk *elit*”²⁰ och att ”rollen som högborgerlig elit medförde en status som måste manifesteras i det övriga samhället”.²¹ Lundblad menar att statusen under första hälften av 1800-talet var knuten till personliga egenskaper såsom ärlighet och förståndighet. Det var viktigt att ha ett gott rykte.

Redan 1796 grundade grosshandlaren Peter Brändström Gefle elementarskola, ett skolprojekt som framstod som en motpol till den s.k. lärda skolan genom att stor vikt lades vid de levande språken och matematik. I sitt yttrande över Silverstolpes ovan nämnda redogörelse för läroverkets tillstånd menade Carl Ulric Broocman att Sverige hade en

¹⁵ Att upprätthålla en lärartjänst gav dubbla tjänsteår och vägen till ett eget pastorat blev kortare.

¹⁶ Niléhn, 1975, s. 208.

¹⁷ Birgit Rodhe, ”Skilda lärohus: ett forskningsprojekt om offentlig skola och fristående undervisning i Danmark, England och Sverige”, i *Utbildningshistoria 1988, Årsböcker för svensk undervisningshistoria, volym 162*.

¹⁸ *Ibid.*, s. 149.

¹⁹ Tom Söderberg, *Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid*, Stockholm 1972, s. 61.

²⁰ Stefan Lundblad, ”Skrivet i sten. Högborgerliga statusbilder förmedlade genom gravstenar och nekrologer i 1800-talets Gävle”, *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, Uppsala 2003, s. 36.

²¹ *Ibid.*

”total brist” på borgarskolor men att det fanns två skolor som någorlunda motsvarade den beteckningen. Det var Tyska skolan i Stockholm (där Broocman själv varit elev och där han också blev konrektor) samt Brändströms elementarskola i Gävle.²² Skolan var så pass väl etablerad att den överlevde sin grundare och kom att ingå i den reformering av stadens skolor som beslöts 1838 och där brukspatron Hans Wilhelm Eckhoff, gift med Peter Brändströms dotterdotter, var mycket aktiv.²³

Upprinnelsen till reformeringen var en donation 1829 av kassören Joacim Thernberg, boende i Stockholm men född i Gävle, som genom sitt testamente ville skapa en inrättning för fattiga barns undervisning i Gävle. Eftersom exekutörerna av testamentet menade att detta behov var uppfyllt genom de skolor som redan fanns, gjordes 1833 en framställan till Kungl. Maj:t om att få använda medlen till lokaler för de redan befintliga Lancasterskolorna. Denna skrivelse remitterades till magistraten i Gävle och i samband med att den där behandlades 1833, föreslog brukspatron Hans Wilhelm Eckhoff en förening av alla stadens befintliga undervisningsanstalter utom lärdomsskolan.

Frågan fick emellertid ingen lösning utan blev vilande till 1836 då under ledning av ärkebiskop Carl von Rosenstein representanter för direktionerna för stadens skolor samlades för att diskutera ett ”Förslag till inrättande af en mot ändamålet och tidens fordringar swarande Borgarskola i Gefle.”²⁴ Sammanträdet resulterade i ett beslut att behov och omständigheter påkallade en utvidgning och förbättring av stadens läroanstalter för borgerlig bildning och att detta bäst tillgodosågs genom en sammanslagning av de befintliga skolorna till ett mer enhetligt undervisningsväsende. Året därpå besökte ärkebiskopen, nu Johan Olof Wallin, Gävle och nya överläggningar i frågan hölls. Wallin tog aktiv del i hur detta nya undervisningsverk skulle organiseras och den 14 juni 1838 hölls det avgörande sammanträdet i Rådhuset då förslaget enhälligt antogs. Wallin hade dessförinnan, i oktober 1837, i sitt tal vid nya katedralskolehusets invigning i Uppsala framlagt sina tankar om hur utbildningen skulle organiseras med folkskolan som bottenskola och två likvärdiga bildningsvägar, den klassiska och den reala som påbyggnad.²⁵ Valet av bana skulle dock ske efter ett par år i det Wallin benämnde Provskolans, så att de ”inneboende anlagen” hade väckts och rätt väg kunde väljas. Detta förslag skulle också bli grunden i Gävles medborgerliga undervisningsverk som det kom att kallas.

Det undersökta materialet

De protokollförda sammanträdena med ärkebiskopen samt förslag till omorganisation och yttrande däröver gavs ut av trycket 1838 så att alla som skulle delta i beslutet också skulle ha möjlighet att noga förbereda sig. Dessa texter utgör 22 sidor och utgavs under titeln

²² Silverstolpe, 1813, s. 101.

²³ En historik över Brändströmska elementarskolan och den reform av undervisningsväsendet som genomfördes återfinns i Daniel Elfstrand, *Gefle elementarskola och Athenæum, en historik*, Stockholm 1928.

²⁴ Ur protokoll den 5 juni 1836, tryckt i *Handlingar i anledning af väckt fråga om reform af de i Gefle befintlige Undervisnings-Anstalter för Borgerlig Bildning*, Gefle 1838.

²⁵ Johan Olof Wallin, *Tal vid invigning af Nya Katedral-skolhuset i Upsala den 21 okt. 1837*, Stockholm 1837, s. 8-11.

Handlingar i anledning af väckt fråga om reform af de i Gefle befintlige Underwisnings-Anstalter för Borgerlig Bildning. Innehållet framgår av nedanstående tabell:

Tabell 1: Material i de tryckta handlingarna från 1838

Datum	Text	Sida
13 december 1837	Transumt af Protocollet hållet hos Stånds-Persons-Societeten i Gefle den 13:e December 1837. (Beslut om att handlingarna skulle tryckas)	3
Juni 1836	<i>Till Respective Stånds-Persons-Societeten i Gefle.</i> Angående överlämnande av de protokoll och handlingar som saken angå samt en översikt av de förhandlingar som hållit i frågan.	3-5
5 juni 1836	Protokoll från sammanträden den 2 och 4 juni angående ovanstående förslag.	5-6
2 juni 1836	<i>Wördsamt anförande</i> av Hans Wilhelm Eckhoff med detaljerad ekonomisk kalkyl.	7-11
2 juni 1836	Plan till en Borgarskola i Gefle	11-13
4 juni 1836	<i>Anförande d. 4 Junii</i> av Hans Wilhelm Eckhoff	13-14
14 juni 1837	<i>Till Gefle Stads Respective Stånds-Persons-Societét.</i> (De deputerades yttrande över förslaget i form av en argumenterande uppsats.)	15-22

Utvecklingen av frågan kan också följas i Gefle Weckoblad resp. Gefleborgs läns tidningar samt i den då nystartade liberala tidningen Norrlands-Posten. Tidningarna refererar sammanträdena i frågan och ärkebiskopens besök. Samtidigt förs i tidningarna, speciellt Norrlandsposten, en diskussion i form av insändare kring bildning och behovet av annan bildning än den klassiska.²⁶ Debatten framträder även i utförliga bevarade protokoll från Ståndspersonssocietetens sammanträden.

Frågan jag ställer till materialet är: *Hur ser förslaget till reformen ut och vilka argument och motargument anføres?*

Förslaget läggs fram...

Protokollet från sammanträdena den 2 och 4 juni 1836 inleds med att syftet med dessa har varit att bereda ett "Förslag till inrättandet av en mot ändamålet och tidens fordringar svarande Borgarskola i Gefle".²⁷ De närvarande presenteras på följande sätt: "Erkebiskopen, Academie Pro Cansleren, Ledamoten och Commendeuren af Kongl. Maj:ts Orden, Riddaren av Konung Carl XIII:s Orden, en av de aderton i Svenska Akademien, Högwördigste Herr Doctor C. v. Rosenstein, Herr Professoren, Ledamoten av Kongl. Maj:ts Nordstjerne Orden Doctor J. Lundström, Herr Lector N. Bergsten, Herr

²⁶ Se Ingrid Nordqvist, "Industriskalade potatisar och tråddragningsmaskiner" i *Fältanteckningar : utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady* (red. Mikael Börjesson m.fl.) Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, ILU, Uppsala universitet 2006.

²⁷ *Handlingar i anledning af väckt fråga...* s. 5.

Professoren och Riddaren Nordblad, Herr Brukspatronen Eckhoff, Herr Grosshandlaren P. Elfstrand, Herr Magister Wiereck och Herr Ordningsman Lundström.”²⁸ Dessa representerade stadens skolor samt stadens fattigvård. Dessutom hade ”Herr Brukspatronen D. Elfbrink och vice Lectorn Herr Magister C. A. Forssell”²⁹ anmodats närvara.

Förslaget som ska läggas fram är något nytt och praktiskt oprövat. Som för att redan från början bemöta eventuellt motstånd och skepsis laddas frågan med det symboliska kapital som finns lagrat i de titlar som radas upp. Alla utom ärkebiskopen tillhör den lokala elit i Gävle som nu samlats för att ta sig an frågan om utbildningens organisation och innehåll. Ärkebiskop von Rosenstein och lektor Bergsten hade båda varit medlemmar av 1812 års uppfostringskommitté och hade sålunda länge sysslat med frågan om läroverkets organisation och innehåll. Bergsten var dessutom en av sin tids mest framstående matematiker och uppehöll sin lektorstjänst vid gymnasiet i 36 år.³⁰

Carl A. Forssell, lektor i matematik vid Gävle gymnasium, hade på uppdrag av Hans Wilhelm Eckhoff utformat förslaget vars bärande konstruktion var en ”förening under gemensam styrelse af de hitintills åtskilda och af hvarandra oberoende inom Staden befintlige Skolor med undantag af Lärdoms skolan, nemligen den af CommerceRådet Brändström stiftade elementarskolan med dess tillhörande Lancasterklass, Apologistklassen vid Lärdoms skolan, den af herrar grosshandlare Ennes, Elfbrink och P. Elfstrand grundade Lacasterskolan, samt den hitills så kallade Barnhus- och fattigskolan.”³¹ Förslaget slår fast att både en utvidgning och en förbättring av stadens befintliga läroanstalter för borgerlig bildning behövs. Vidare föreslås att detta syfte bäst uppnås genom sammanslående av skolornas olika fonder under det att de olika direktionerna för skolorna bibehålls. Prövning av kompetensen hos de sökande till lärartjänsterna i den enligt planen högre skolan för borgerlig bildning ska göras av ärkebiskopen och domkapitlet.

Skolan skulle enligt förslaget organiseras i tre klasser. Första klassen där undervisningen skulle ske enligt ”Lancastermetod”, alltså växelundervisning, innehöll undervisning i kristendom, svensk grammatik, biblisk och svensk historia, geografi och aritmetik. I den andra klassen tillkommer geometri och tyska språket. Efter andra klassen ansågs de som ämnade sig till de borgerliga näringarnas lägre klasser kunna lämna skolan med tillräckliga kunskaper, medan de som ämnade sig till grosshandel, bruksrörelse och fabriksrörelse behövde en högre borgerlig bildning. I den tredje klassen tillkom därför utökad matematik samt franska och engelska. Den första klassen var ettårig medan det inte framgår omfattningen av de högre klasserna.

... och argumenteras för och emot

En första invändning mot förslaget kom från grosshandlarna Elfbrink och Elfstrand, företrädare för Lancasterskolan. De motsatte sig förslaget att sammanslå fonderna och de önskade sig fullständigt oberoende både vad gäller styrelse och medlens användning. Eckhoff argumenterar för att medlen ska förvaltas av *en* direktion men för den goda sakens

²⁸ *Handlingar i anledning af väckt fråga...*, s. 5.

²⁹ *Ibid.*, s. 5.

³⁰ *Svenskt biografiskt lexikon*, Tredje bandet (red. Bertil Boëthius), Stockholm 1922.

³¹ *Handlingar i anledning af väckt fråga...*, s. 5.

skull kan han tänka sig särskilda direktioner även om sammanjämkningsen till en helhet då egentligen förefelas. Därför föreslår han på det möte som sker två dagar efter det att förslaget lagts fram att direktionerna förblir som hittills och att de tillsätter lärare för respektive skola, att direktionerna utser en gemensam förvaltning där landshövding, respektive stadens pastor och borgmästare är självskrivna. Denna förvaltning ska motta räntor från de kapital direktionerna förvaltar, inkassera apologistlönen, bestrida löner och andra utgifter, ha överinseende över undervisningen, föra bok och räkning över inkomster och utgifter och redovisa kassan vid årets slut. Ett eventuellt överskott ska sedan ackumuleras och användas för framtida behov där Eckhoff framhåller teknologisk undervisning som viktig.

Det sätt på vilket brukspatron Eckhoff framlägger förslaget för onekligen tankarna till en rationell ekonomisk styrning och förvaltning av verksamheten i likhet med förvaltningen av de handelshus, bruk och rederier som var den dagliga sysselsättningen för flera av de inblandade i diskussionen.

Forssells argument

Efter dessa intensiva dagar i juni 1836 med de framlagda förslagen återremitteras frågan att diskuteras i de fem societeterna.³² Carl A. Forssell tillhörde själv Ståndspersonssocieteten³³ och vid ett sammanträde den 12 april 1837 försvarar han sin tanke med enhetsskolan.³⁴ Med stort engagemang argumenterar han för kärnan i sitt förslag som

åsyftar ett oafbrutet samband mellan Lancasterskolan och Apologistskolan, sådana de nu äro, samt en endamålsenlig indelning och utvidgning af den sednare derhen, att den står i ett omedelbart samband med Universitetet.³⁵

Forssell menar att det endast är vanan som gör att folkskolan ses skild från lärdoms skolan och apologist skolan. Denna åtskillnad understödjer tanken att "folket" inte borde bibringas högre bildning än den Lancasterskolan erbjuder. Forssells argument för att hålla ihop de olika skolorna och se dem som olika stadier i stället, är att det skulle göra att fler pojkar fortsatte i apologist skolan genom att de efter att ha genomgått lancasterskolan med goda resultat som belöning kunde flyttas upp. Föräldrar ur de lägre klasserna sätter inte sina barn i en högre skola, inte bara på grund av avgifter för undervisning och böcker utan också för att de anser att sonen inte behöver mer utbildning. De är enligt Forssell liknöjda inför barnens utbildning. Han menar också att det inte är någon större idé att bearbeta föräldrarna, utan mer framgångsrikt är att uppmuntra pojken direkt. Att som en belöning flyttas upp till en högre klass ger mer effekt än att ge goda råd att göra detta. Forssell framhåller att:

Här blir icke fråga om något välment råd till honom och föräldrar, att söka i en annan skola en högre utbildning, hwilket råd säkerligen oftast, går in genom det ena örat och ut genom det andra; utan det blir ett nyttigt och oftast

³² Dessa var Handelssocieteten, Ståndspersonssocieteten, Hantverkssocieteten, Fiskarsocieteten och Sjöfartssocieteten.

³³ Ståndsperson – benämning på person som genom förmögenhet och bildning m.m. intog en ställning jämförlig med medlemmarnas af de två högre stånden (adel och präster) t.ex. oadliga ämbetsmän, brukspatroner, professorer; i allmänhet personer med god social ställning (Nordisk familjebok, 1918).

³⁴ Anförandet finns bifogat protokollet. Det finns också återgivet i *Årsböcker för svensk undervisningshistoria*, vol. 32, 1931. Volymen har titeln *Tidiga enhetsskoletankar*.

³⁵ *Ibid.*, s. 28.

behöfligt moraliskt tvångsband på föräldrar och barn att fortfarande begagna de medel till bildning som och förädling, som samhället dem beredt.³⁶

Att barn ur de lägre samhällsklasserna skulle förmås fortsätta i högre utbildning är också ett motiv till att använda medlen från den Thernbergska donationen även till den högre borgarskolan. Thernberg hade ju donerat pengar till att främja fattiga barns utbildning. Därför hade flera argumenterat mot att medlen skulle användas till de högre klasserna. Men detta vore ju, menade Forssell, att på förhand utesluta att de ”fattiga barnen” inte behövde eller inte ville fortsätta i skolan. Om barn från de lägre sociala klasserna rekryterades skulle det kunna tas till intäkt för att medlen också kunde användas till den högre undervisningen och då även komma de bättre bemedlade till del.

Ståndspersonssocietets yttrande

I juni 1837 hålls nästa möte, nu med ärkebiskop Johan Olof Wallin. Till detta tillfälle har Ståndspersonssocieteten kommit med sitt yttrande över förslaget. Detta inleds med att det finns två alternativa sätt att avge yttrandet. Det ena är att enkelt uttrycka ett gillande respektive ogillande av förslaget, det andra är att också redogöra för grunderna till det yttrande som avges. Det senare alternativet valdes vilket resulterade i en uppsats där de ”grundsatser, utur hvilka, om de erkännas giltiga och deductionen är consequent, resultatets giltighet måste framgå.”³⁷ Det är en text som tar sin utgångspunkt i människans natur och som avslutas med en detaljerad ekonomisk plan. De anförda utgångspunkterna och argumenten redovisas här i sammanfattande form, men nära originaltexten. Rubrikerna är mina egna.

Människonaturen och undervisningsanstalternas utformning

- Människonaturen är den samma. Dess anlag, lika till arten men ej till måttet, kan och bör på bästa sätt utvecklas och fullkomnas.

- Eftersom de mänskliga förmögenheterna är till sin art lika så måste de också på ett sätt utbildas.

- De första undervisningsanstalterna bör därför vara på lika sätt inrättade och för alla gemensamma.

- De särskilda förmögenheterna riktas efter hand på flera olika föremål beroende på

- a) de olika förmögenheternas styrka
- b) de enskildas av yttre och av tillfälliga omständigheter beroende avsikter
- c) statens olika behov för dess olika ändamål

- Bildningsanstalterna ska därför vara avpassade för dessa olika riktningar.

- Men hur mångfaldig denna odlingens utgrening än är, kan den likväl anses egentligen vara blott tvåfaldig. En för statens ideella behov eller för dem som ska tjäna staten, kyrkan eller vetenskapen samt en för dess reella behov eller dem som vill ingå i de näringsidkande klasserna.

³⁶ Ibid., s. 28.

³⁷ Handlingar i anledning af väckt fråga..., s. 15.

Statens plikt gentemot de två bildningsvägarna

- Det är statens plikt att för vinnande av dessa ändamål ombesörja tjänliga undervisningsanstalter. Det vore lika orättvist och oklokt att lämna det ena eller det andra utan avseende, som fördärligt och stridande mot statens idé att redan i själva uppfostrans början mångfaldigt splittra den i förhållande till olika stånd och yrken.
- Detta skulle förutsätta ett val i tidig ålder, något som inte kan göras eftersom fallenhet för det ena eller det andra inte kan urskiljas tidigt.
- Eftersom den första uppfostran mer har till uppgift att väcka och utveckla människans intelligenta och sedliga verksamhet än att meddela något objektivt kunskapsförråd så behöver läroanstalterna inte delas upp i skolor för Lärd och Medborgerlig bildning.
- Först längre fram när de gemensamma elementen inhämtats framträder dessa skolor med en bestämd betydelse och uppenbarar en särskild karaktär. Från den punkten kan uppfostran dela sig i två parallella riktningar, utan att dock bereda fientlighet dem emellan, detta genom den gemensamma roten och gemenskapen av åtskilliga väsentliga ämnen.
- I samma mån som den gemensamma uppfostran utsträcker sig utan att träda den enskilda verksamhetens anspråk för nära, i samma mån måste den också verka i överensstämmelse med samhällets högsta ändamål och förbereda för all högre bildning, den må bli vetenskaplig eller medborgerlig.
- Staten har redan anammat denna inställning genom att den gällande skolordningen föreskriver att i de av staten bekostade läroverken ska det finnas både apologist- och lärdomsskolor.

Folkskola och borgarskola

Forssell hade i sitt förslag talat om en borgarskola med tre olika klasser. I yttrandet vill man hellre kalla de lägre klasserna för folkskola och de högre för borgarskola. Dessa ska också vara skilda från varandra. Folkskolan får inte ses som en klass av borgarskolan för då förfelas syftet att folkskolan ska förbereda för bägge bildningslinjerna. Folkskolan bör stå för sig själv men med avseende på innehåll sättas i ett sådant förhållande till lärdoms- och borgarskolan så att övergången till bägge blir lätt. Folkskolan föreslås också ha en egen styrelse. Ytterligare ämnen som föreslås i folkskolan är gymnastik och koralsång. Även flickor föreslås få undervisning i särskilt rum. All undervisning i folkskolan ska vara avgiftsfri.

Borgarskolan ska ha som slutpunkt att uppfylla kraven för fullständig studentexamen med undantag av de klassiska språken, ”men med vida större fordringar i Franska, Tyska och Engelska.”³⁸ Skolan ska ha en nedre och en övre avdelning. I den senare tillämpas den ambulatoriska undervisningsmetoden.

Staten, staden och enskilda

Med vilka medel ska då detta realiseras? Enligt yttrandet måste medel komma från såväl staten och staden som enskilda personer. Pengar från *staten* borde komma av två skäl, dels hade staden bara fått en lägre apologistkola och dels hade Kungl. Maj:t blivit uppmärksam på att undervisningsanstalter för att ge kompetens för officersgraden

³⁸ *Handlingar i anledning af väckt fråga...*, s.18.

behövdes. Borgarskolan skulle kunna motsvara det kravet. Vad gäller *stadens* bidrag föreslås det komma från Brännerifondens medel. Överskottet från bränneriverksamheten förvaltades av societeterna och användes för fromma saker såsom t.ex. fattigvård. Societeterna förvaltade också fonden för Fattig- och friskolan som även ingick i skolprojektet. Donationerna från *enskilda* är den överlägset största delen av finansieringen. Fördelningen blir då att från staten skulle komma 1 900 Rdr B:o, från staden 18 333 och från enskilda 80 674 Rdr B:o.

Sammanfattningsvis kan sägas att representanterna för Ståndspersonssocieteterna som författat yttrandet gjorde en grundlig utredning och kom med såväl en idémässig bakgrund som en praktisk genomförandeplan. De viktigaste beståndsdelarna i yttrandet är att det ska finnas en gemensam folkskola som förbereder för båda bildningslinjerna utan att vara knuten till någon av dem och att den högre borgarskolan ska vara likvärdig med lärdoms-skolan.³⁹

Wallins tal

J. O. Wallin håller sitt tal om hur den offentliga undervisningen i Sverige skulle kunna organiseras i oktober 1837 vid Nya Katedralskolehusets invigning i Uppsala. Han liknar organisationen vid ett träd med rot, stam och grenar där folkskolan är roten, provskolan är stammen och grenarna är lärdoms- och apologistkolan. Wallin ville dock kalla grenarna Gymnasium respektive Athenæum efter grekernas Athene. Med provskola avsåg Wallin en skola där eleven kunde utröna vilken bildningsväg som var den rätta. Efter provskolan, då pojken var 12-13 år, skulle en av de två bildningsvägarna kunna väljas.

Av ståndspersonssocietetens protokoll 3/12 1837 framgår att Wallins tal upplästes och diskuterades på sammanträdet. På våren, 28/3 1838, diskuterades skolfrågan återigen och societeten beslutade nu att bidra med de 15 000 Rdr B:o från Brännerifonden men att lägga organisationsfrågan i ärkebiskopens händer.

Beslut

Den 14 juni 1838 fattades beslutet i Rådhuset under ledning av J.O. Wallin. En mångårig diskussion hade lett till inrättandet av en skola som bättre skulle svara mot ”ändamålet och tidens fordringar”. Det skulle dock av olika anledningar dröja till vårterminen 1843 innan skolan öppnades.

Att ta en position i besittning

För borgerskapet i Gävle, främst de grosshandlare, redare och brukspatroner som engagerade sig och satsade ekonomiska medel för att ett reformerat undervisningsverk skulle komma till stånd, var skolprojektet ett sätt att inte bara skapa en skola som svarade mot ändamålet och tidens fordringar utan också att skapa en skola som svarade mot från deras position utgående intressen. Bourdieu menar att

[w]hile it is no doubt true that agents construct social reality and enter into struggles and transactions aimed at imposing their vision, they always do so

³⁹ Daniel Elfstrand skriver i sin historik från 1928: ”Deras kritik och deras förslag bära värtaligt vittne om den fond av intelligens, insikter och erfarenhet på den andliga odlingens område, som fanns representerad inom ståndspersonernas societet, vilket i sin mån också visar, att just denna societet var den främsta härden i samhället för intellektuella intressen” (s. 141).

with points of view, interests, and principles of vision determined by the position they occupy in the very world they intend to transform or preserve.⁴⁰

Den position som de drivande i skolfrågan agerade utifrån innebar att de hade stora kunskaper på olika områden genom sin verksamhet med sjöfart, handel och teknik. De besatt med andra ord ett ekonomiskt kapital i dess vidaste bemärkelse som de nu kunde omsätta i ett kulturellt kapital, vilket i sin tur kunde återverka positivt på det ekonomiska. I affärer gällde att ha ett gott rykte och att skapa tillit till sig, sin familj och företaget.⁴¹ Elfstrands motvilja mot att fonderna kanske skulle sammanblandas och till sist inga spår av donatorerna skulle synas, kan ses som ett uttryck för viljan att skapa ett gott rykte och att på något sätt manifesteras sig i samhället. Eckhoff var då snabb att föreslå att inskriptioner med namnen på donatorerna skulle sättas upp i klassrummen, alltså ett slags objektivering av det symboliska kapital som donatorerna byggt upp.

För att ytterligare förstå den tioåriga diskussionen om att inrätta detta undervisningsverk menar jag att striden handlar om att besätta en position som gav möjlighet till social reproduktion genom utbildning i samma utsträckning som den lärda skolan gjorde det för de grupper som byggde sin ställning på kulturellt kapital. För att åskådliggöra detta tar jag hjälp av Erik Brännmans, förre lektorn vid Vasaskolan i Gävle, studie av Gävle gymnasiums sociala funktion.⁴² Studien tar sin utgångspunkt i elevmatrikeln 1669-1849. För söner till präster, lärare och de flesta ämbetsmän var genomgången gymnasium nödvändigt för att upprätthålla en samhällsposition. Dessa grupper var också starkt överrepresenterade genom alla år. För söner till grosshandlare och brukspatroner var gymnasiet däremot inte en ändamålsenlig väg att upprätthålla en samhällsposition.⁴³ Många fullföljde inte studierna vid gymnasiet utan hade större valfrihet och fortsatte ofta med ”merkantil eller annan praktisk utbildning i sina fäders spår.”⁴⁴ För dessa båda grupper, som båda kom ur samhällets övre skikt, hade gymnasiet helt olika betydelser. Prästsönerna byggde sin position på kulturellt kapital vilket förutsatte utbildning och examina, medan grosshandlarsönerna byggde sin position på ekonomiskt kapital och kunskap om de spelregler som gällde för handel och ekonomiska transaktioner. I Gävle vid 1800-talets mitt kan denna polaritet sägas utgöra en horisontell axel i det sociala rummet.⁴⁵ Samtidigt stod det klart att den ekonomiska eliten inte hade tillgång till en skola som motsvarade deras intressen. Medan den ena gruppen kunde använda en skola som var nödvändig för att fullfölja en bana inom kyrkan eller vetenskapen, saknade den andra gruppen en skola som motsvarade deras behov. Ett exempel på hur den lärda skolan kunde uppfattas av en som inte ämnade sig till kyrkan är Pehr Ennes’ (född 1756) självbiografi där han i ålderdomen beskriver sina studier i gymnasiet:

På 13 året gammal eller 1769 inträdde jag I Gymna-(sium), sedan Min Informator bortflyttat från Mine föräldrar och gift sig. I fyra år tillbringade

⁴⁰ Pierre Bourdieu, *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, Stanford 1996, s. 2.

⁴¹ Lundblad, 2003.

⁴² Erik Brännman, ”Gävle gymnasiums sociala funktion. Studier i gymnasiets elevmatrikel 1669-1849”, i *Från Gästrikland*, 1970.

⁴³ För exempel på detta se skeppsredaren Pehr Ennes’ självbiografi, avtryckt i *Från Gästrikland*.

⁴⁴ Brännman, 1970, s. 34.

⁴⁵ Ingrid Nordqvist & Monica Langerth Zetterman, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv – Gävleborgs län*, SEC, Uppsala 2004.

jag tiden med Studier därstädes, och som jag från början förklarar mig icke ärna mig blifva Präst, så slapp jag onödigt vis bortnöta tiden med Grekiske och Ebraiska språken – I stället sökte jag i möjligaste måtto Inst(r)uera mig uti franska och Engelska språken, ehuru sådant mäst skedde med egen flit och arbetsamhet, ...⁴⁶

Att på ”onödigtvis bortnöta tiden” på något som inte var till nytta menar jag uttrycker den framväxande medelklassens syn på den utbildning som erbjöds dem. Begreppet ”ändamålsenligt” återkommer flitigt i debatten både i protokollen från societeternas diskussioner och i Norrlandsposten. När något är ändamålsenligt är det också effektivt och effektivitet är viktigt i en handels- eller rederirörelse. H.W. Eckhoff och företrädare för de olika donationsfonderna gjorde skolreformen möjlig genom att använde sitt kunnande inom det ekonomiska fältet till att praktiskt realisera en idé som diskuterats både på det nationella och det lokala planet sedan tidigt 1800-tal. Men för att lyckas lärer de sig med personer som hade kunskap om utbildning och undervisning, t.ex. läroverkslektorer, präster och inte minst ärkebiskopen. Det fanns också inom gruppen kunskap om statens intentioner med skolan och den förändring som trots allt var på gång om än långsamt. Protokoll och förslag visar att de var väl insatta i författningar och beslutsgångar. De hade goda kontakter med England genom handel och Ennes, Elfstrand och Elfbrink grundade sin Lancasterskola 1821 efter engelsk förebild.

Varför det var just i Gävle som denna skola skapades är en annan fråga som kan ställas. Forssell ger en fingervisning i sin argumentation från den 12 april 1837. Han menar att det fanns lite hopp om att staten skulle förmå tillskjuta medel för att skapa undervisningsanstalter för borgerlig bildning. Däremot kanske enskilda samhällen kunde göra det. Forssell säger:

Wi äge, till det mästa genom privata donationer, så betydliga kapitaler att awända för det uppväxande slägtets underwisning, att få samhällen inom vårt land torde kunna framwisa något sådant. Här är nu endast fråga om bästa sättet att använda dem.⁴⁷

⁴⁶ Pehr Ennes' självbiografi i *Från Gästrikland*, s. 39.

⁴⁷ *Årsböcker för svensk undervisningshistoria*, vol. 32, 1931, s. 26.

Referenser

Otryckt material

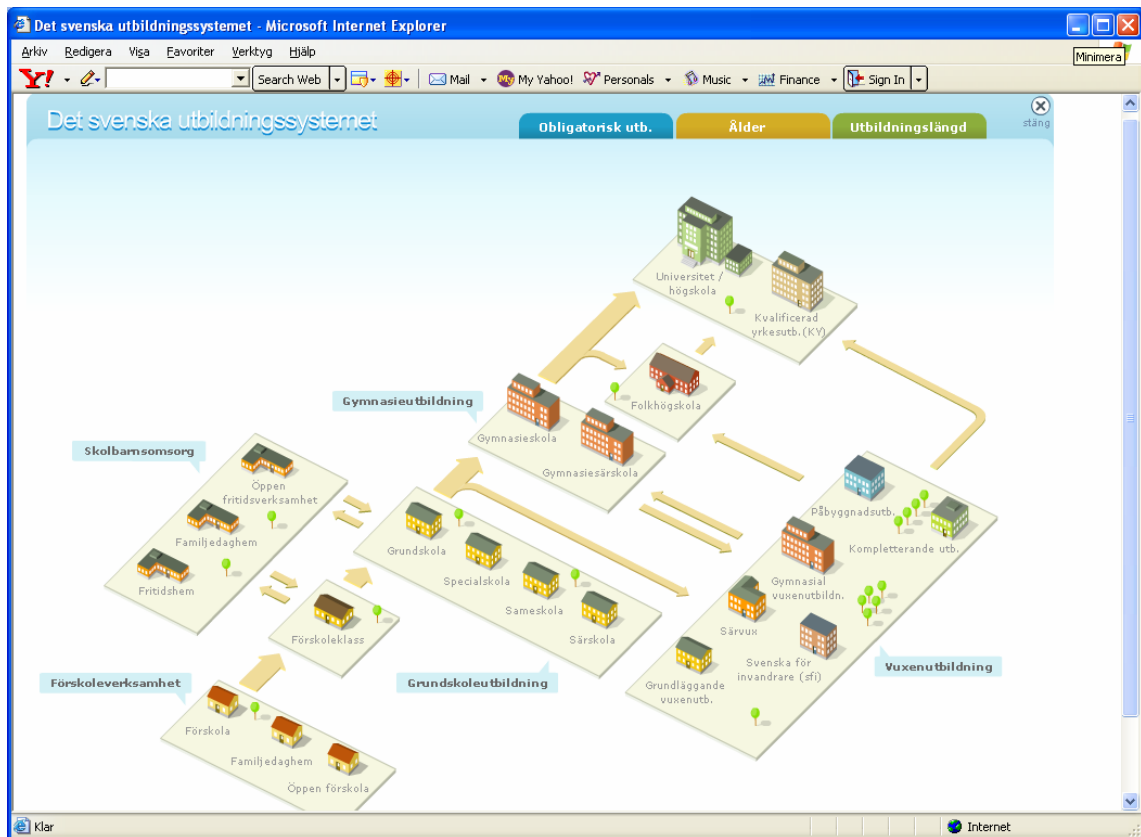
Ståndspersonssocietetens protokoll (Gävle stadsarkiv)

Periodica

Norrlandsposten

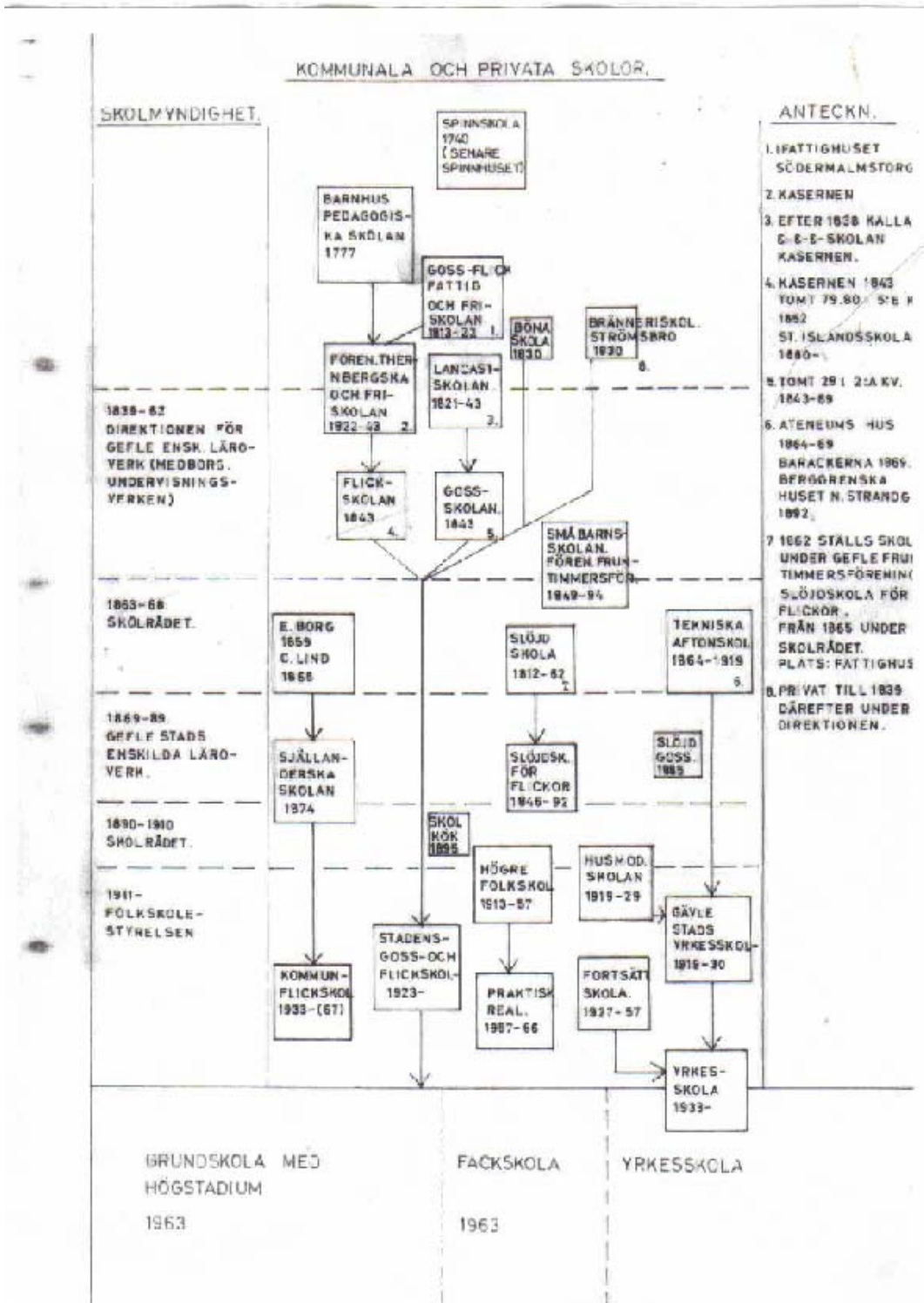
- Archer, Margaret S, *Social Origins of Educational Systems*, Sage, London 1984.
- Bourdieu, Pierre, *The State Nobility. Elite Schools in the Field of Power*, Stanford University Press, Stanford 1996.
- Brännman, Erik, "Gävle gymnasiums sociala funktion. Studier i gymnasiets elevmatrikel 1669-1849", i *Från Gästrikland*, 1970.
- Elfstrand, Daniel, *Gefle elementarskola och Atenæum. En historik*, Stockholm 1928.
- Handlingar i anledning af väckt fråga om reform af de i Gefle befintlige underwisningsanstalter för borgerlig bildning*, Gefle 1838.
- Larsson, Esbjörn, "Det svenska utbildningssystemets födelse. Olika perspektiv på den svenska läroverksutbildningens utveckling under 1800-talet", i *Forskningsfronten flyttas fram*, HLF förlag, Bromma 2003.
- Lindensjö, Bo & Lundgren Ulf P., *Utbildningsreformer och politisk styrning*, HLS Förlag, Stockholm 2000.
- Lundblad, Stefan, *Skrivet i sten. Högborgerliga statusbilder förmedlade genom gravstenar och nekrologer i 1800-talets Gävle*, *Opuscula Historica Upsaliensia* 29, Uppsala 2003.
- Niléhn, Lars, *Nyhumanism och medborgarfostran: åsikter om läroverkets målsättning 1820-1880*, Gleerup, Lund 1975.
- Nordqvist, Ingrid & Langerth Zetterman, Monica, *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv – Gävleborgs län*, SEC, Uppsala 2004.
- Nordqvist, Ingrid, "Industriskalade potatisar och tråddragningsmaskiner" i *Fältanteckningar : utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady* (red. Mikael Börjesson ...) Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, ILU, Uppsala universitet 2006.
- Rodhe, Birgit, "Skilda lärohus: ett forskningsprojekt om offentlig skola och fristående undervisning i Danmark, England och Sverige", *Utbildningshistoria* 1988, *Årsböcker för svensk undervisningshistoria*, volym 162.
- Silverstolpe, Gustaf Abraham, *Försök till en framställning af allmänna läro-verkets närvarande tillstånd i Sverige, af Gustaf Abraham Silverstolpe ... jemte utlåtanden deröfver af Carl Ulric Broocman ... Johan Åström ... och Carl von Rosenstein ... samt rektor Silverstolpes : derå gifna förklaringar: till hans kongl. höghet kron-prinsen i underdånighet aflemnade, samt på dess befallning och bekostnad utgifne af kongl. uppfostrings-comitéen*. Stockholm 1813.
- Söderberg, Tom, *Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid*, Stockholm 1972.
- Wallin, Johan Olof, *Tal vid invigning af Nya Katedral-skolhuset i Upsala den 21 okt. 1837*, Stockholm 1837.
- Wennås, Olof, *Striden om latinväldet: idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1966.
- Årsböcker för svensk undervisningshistoria, vol. 32, 1931.

Bilaga 1: Skolverkets grafiska presentation av det svenska skolsystemet 2005.

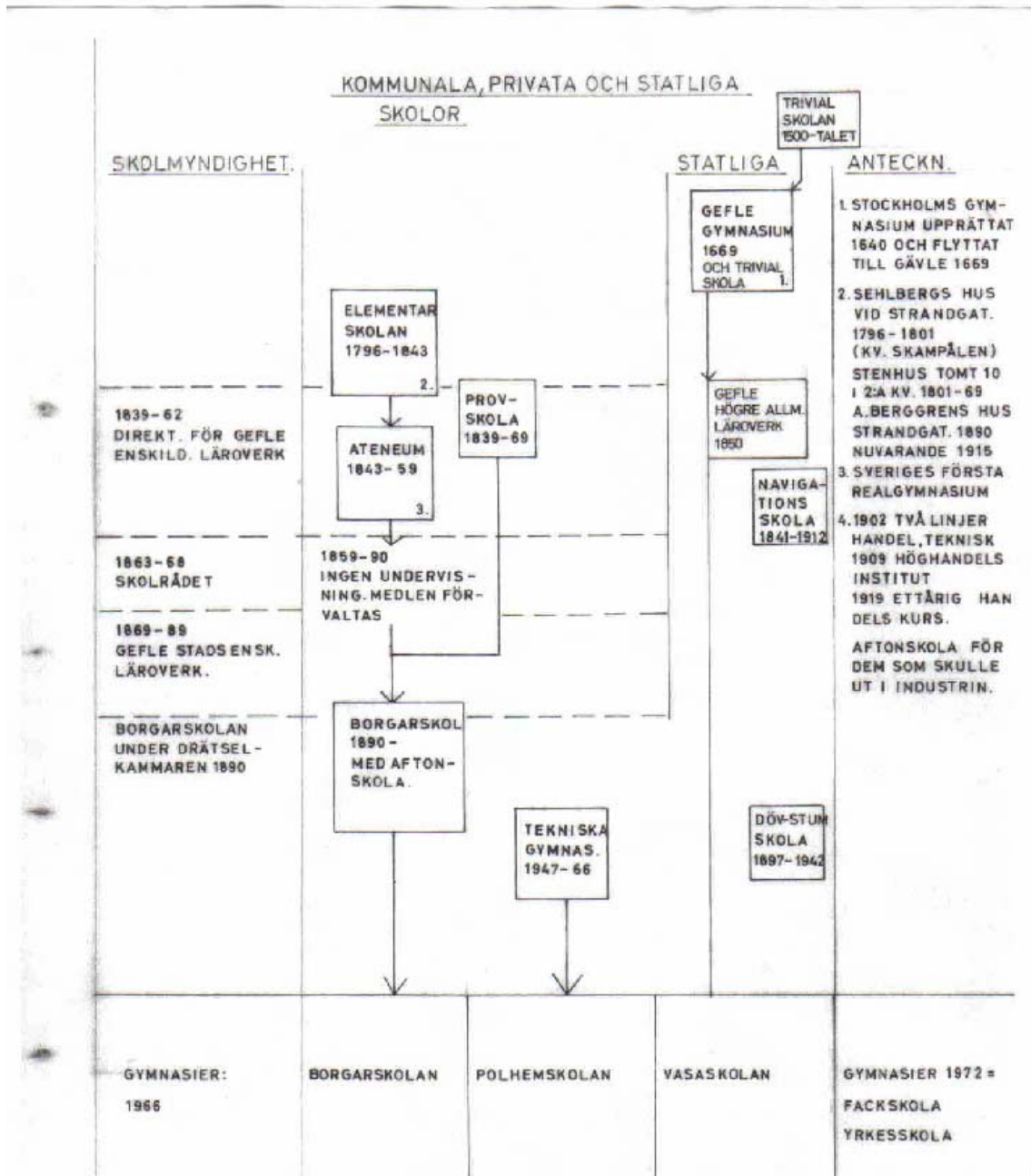
Figur 1: Det svenska utbildningssystemet. Grafisk presentation på Skolverkets hemsida <http://skolnet.skolverket.se/polopoly/utbsys/>.

Bilaga 2a: Skolor i Gävle 1740 till 1960-talet.

Figur 2: Grafisk framställning över kommunala och privata skolor i Gävle från 1740 till 1963 då grundskolan infördes. Gävle stadsarkiv. Bilden framställd av Ture Karlström.

Bilaga 2b: Skolor i Gävle 1500 till 1960-talet

Figur 3: Grafisk framställning över de skolor i Gävle som är föregångare till de gymnasieskolor som idag finns. Gävle stadsarkiv. Bilden framställd av Ture Karlström.